

Različne so posode, v katere lovimo pisatelji čas. Trenutek ujameš v nežno stkane niti poezije, v krhkost črtice, leta in desetletja človeškega življenja v epe in romane, razčustvovanost v drame in bridka spoznanja človeštvu v posmeh v komedije. Tisoče vrst mrež je, posodic, skledic, loncev, piskrov in pekačev v literaturi, da vanje lovimo čas.

Izdelava teh posod je obrt, ki naj bi jo pisatelj obvladoval do potankosti, da bi vanje zajemal iz svojega časa. Mnogim pri tem pade posoda iz rok in se razbije, drugim pade vrč v reko časa, ki hrumi skozi našo dobo. Dosti jih vse polije, ko vzdignejo posodo kvišku. Kajti čas je za večino neulovljiv in rad spolzi med prsti nazaj v brezčasnost.

Le tistim najbolj spretnim uspe v dovolj trdno posodo zajeti drobec svojega časa. Njihove posode so nam vsak hip dosegljive v sobanah večne literature, kjer se je čas ustavil. Homer je tam naš sodobnik, Shakespeare je sosed iz sosednje ulice in Goethe nas gleda čez ograjo s sosednjega dvorišča.

Čisto mogoče je, da bo kdo za nami zataval v to dvorano večnosti in bo našel nekje tam spodaj med pajčevinami kakšen moj frakeljček ali tvojo majolkico in v njej nekaj besed o najinem času.

Če nama bo to zares uspelo, sva pisatelja. Ne glede na vse, sva vsaj poskušala to postati, pa če naju bo čas povozil ali ne.

Bina Štampe Žmavc

V ČASU O ČASU PRAVLJIC

*Ko Bela mačica se sprehodila
po mostu pesnika je tihošapa,
je deklici za hip zastala sapa
od belega in drobnega nemira.*

*Naslonjena na brv mesečine
poslej čakala bo na belem loku,
s prebelim samorogom sanj ob boku,
usločena od zvokov in tišine.*

*Kazalci belih ur kot dir jelena,
številčnica srca pa ji tiktaka,
kot da še zmeraj v belem čaka, čaka ...*

*Ko v beli luži ji bodo sijali
lasje srebrni, bo na beli brvi
še v belem Belo mačico čakala ...*

Ni naključje, da razmišljanje o času pravljic začenjam s pesmijo, ki je pravzaprav intimen poklon pravljичni poemi *Bela mačica* pesnika Daneta Zajca in sega

v neki že minuli čas, ko je bila pisateljica teh vrstic še dekletce, ki ga je nepreklicno in za zmeraj zaznamovala čarobnost pravljice in poezije.

Ko v isti sapi imenujem pravljico in poezijo, tega seveda ne počnem po naključju, saj se pravljica in poezija v svojem bistvu dotikata najglobljih skrivnosti besede. Sta vez in most in mavrični lok med tistim, kar *je bilo* nekoč, in *je* zdaj in tistim strašljivim neznanim in futurnim – *bo*.

Če so arhetipi najbolj prepoznavno svojstvo pravljič in se zdi, da obstajajo že od začetka časa, pravi pesnik in filozof J. L. Borges enako za metafore v poeziji: »Prepričan sem, da metafore, če gre resnično za metafore, obstajajo že od začetka časa. Mislim, da si metafor ne moremo enostavno izmisliti ali odkriti podobnosti, ki jih ne poznamo od prej. Samo izražamo se drugače.«

Lahko bi torej rekli, da je za pravljico in poezijo značilna neukinljiva kontinuiteta časa, ki sta ji preko arhetipov in metafor zavezani že od samega skrivnostnega začetka, sta torej že od nekdanj in lahko bi sklepali, da sta tudi zdaj.

Ker je pričujoče razmišljanje namenjeno pravljici, pustimo poezijo ob strani – kaj je torej s pravljico?! –

Dognanja strokovnjakov otroške in mladinske literature, knjižničarjev in tudi medijev, ki zmeraj bolj odločno sooblikujejo knjižni trg in okus, kažejo, da se pravljičam dandanes bolj slabo piše, saj jih menda že osemletni otroci ne marajo več brati! – Ali je torej mogoče, da se ukinja nekaj, kar je že od začetka časa? – Je mogoče ukiniti pravljico?! – Je to le dozdevek, medijska virtualizacija, strokovno podkrepljena z ugotovitvami razlagalcev in razpčevalcev otroške in mladinske literature, ali z vedenjem o magični moči besede na glas izrečena želja tistih, ki so jim pravljice prestaromodne ali celo nevarne za novodobno usmerjanje otrokove duševnosti in domišljije?! – Bi lahko sklepali, da pravljice morda zavirajo napredek hlustave potrošniške miselnosti, ker zaradi njih otroci prepočasno odraščajo, hkrati pa kradejo dragoceni kapital časa tudi njihovim staršem, ki jim v najzgodnejši dobi pravljice prebirajo?!

Nas v svetu brez pravljič realnost ne bo več tako boleče dohitevala?! – So pravljice preprosto preživete? – Jih ne marajo otroci ali odrasli ali nemara družbeni sistem z na novo postavljeno hierarhijo?

Knjižničarji v knjižnicah dandanes s pomočjo računalnikov zelo enostavno in hitro stehtajo duše mladih bralcev in zmorejmo nedvomno uspešno sestavljati tabele najbolj brane otroške literature – na tabelah najbolj branih knjig pa pravljice vztrajno nazadujejo! Kot je videti, predvsem na račun realistične literature, ki z natančnim odslikavanjem realnega sveta omogoča današnjim otrokom hitrejšo odraščanje. Zdi se, da čas otroštva ni več čas otroštva in neopazno in naskrivaj postaja le časovni poligon za vsiljivo rokohitrsko razprodajo ekonomije in politike odraslosti po znižanih cenah. – Toda če imajo odrasli pravico biti odrasli, mar ni neodtujljiva pravica otrok, da so lahko otroci?! – In če so imeli otroci že v davnih časih pravico do pravljič, mar nimajo te pravice tudi danes, ko je deziluzija sveta tako popolna, kot še nikoli poprej, in se staro tisočletje sesiplje in še nismo ugledali obzorja novega?

Uredniki založb in sodobni razlagalci otroške in mladinske literature pogostokrat odgovarjajo, da živimo v času, ko ni časa prebirati pravljič, pač pa je čas rušiti in podirati tabuje – kajti otroštvo ni pravljično, ampak kaotično in travmatično. Je sploh kdaj bilo drugačno?! – Pa so pravljice kljub temu bile in so imele tudi svoje mesto pri mladih bralcih. So pravljice postale tabu?

Prav gotovo, če bi morali jemati za suho resnico take literarno-teoretske presvetlitve, kot jih včasih ponujajo kulturne strani časopisov – da »so pravljice preživete, mlade bralce zanima realno življenje, ki ni zavito v vato in srečne konce.« In še: »Zdaj se o ločitvah staršev piše že v slikanicah, po zraku letijo hrenovke in počeni krožniki, zgodbe so psihološko poglobljene, srečni konci pa redki. V najstniški literaturi velikokrat prevladujejo težke teme – anoreksija, incest, rak, spolne zlorabe, narkomanija. Pravijo ji kar polnokrvna mladostniška literatura, v kateri se podirajo tabuji, izstopa pa umetniški način pisanja, močne besede, različne oblike in pristopi (roman v pismih, najstniški dnevnik, prvoosebni pripovedovalec ...)«

Na prvi pogled torej cel kup odlik, ki jih pravljice seveda ne premorejo – v pravljicah namreč razen počenih krožnikov frčijo po zraku celi zmaji in hiše, namesto anoreksije se zdravi požrešnost in pogoltnost in psihološko niso dovolj poglobljene. Povrhu vsega imajo skoraj zmeraj tisti svoj nesrečni srečni konec! – Morda je ta glavni krivec, da pravljice ne morejo podirati tabujev, da v njih ne morejo izstopati umetniški način pisanja, močne besede, različne oblike in pristopi – skratka pravljic ni mogoče imenovati polnokrvna literatura. So pravljice torej malokrvna ali celo slabokrvna literatura?! – Če govorimo o umetniški moči literature, potem vsekakor ne. Ni namreč nujno, da je vsaka realistična proza za odraščajoče polnokrvna že samo zato, ker ruši tabuje (če jih seveda sploh ruši!).

Smrt, bolezen, spolne in druge zlorabe, incest, itd..., niso tabuji, ki bi jih podirale šele današnje generacije piscev za otroke in mladino. Trditi kaj takega, bi pomenilo, da le površno poznamo literaturo. Človekova minljivost in smrtnost pač ne spadata med inovacije moderne dobe; sta že od začetka časa in v temelju določata tako prvega kot zadnjega človeka. Človek je smrtno bitje, podvrženo entropiji časa, je ranljiv in končen in v nenehnem boju z usodnim minevanjem vsega, pa naj gre za otroka ali za odraslega. Gre samo za različna poimenovanja: če sta bili tako nekoč človeštvu usodni boleznii kuga in tuberkuloza, sta danes to rak in aids; če je bila nekoč revščina tista, ki je vodila v neprostoVOLjno lakoto in smrt, je danes to anoreksija, ta najbolj absurdna posledica materialnega preobilja. Spremenila so se imena, ranljivost človekovega življenja pa ostaja in je zato ubesedljiva na toliko načinov, kolikor je avtorjev in usod. In prav način ubeseditve je tisti, ki loči dobrega avtorja od slabega. Vsako dobro delo že implicite podira tabuje, ali kot je zapisal Oscar Wilde, »odkriva očem prikrite reči«, pa čeprav »počne to na lastno odgovornost«. Pisanje literature je namreč večni spopad prikritega in odkritega, avtor pa tisti, ki spopad usmerja. Literatura je pravzaprav idealno razmerje napisanega in nenapisanega – v tem pogledu ni razlike med pravljico, realistično prozo, kriminalko ali fantastično pripovedjo. Pisatelj je tisti večni ekvilibrist jezika in besede, ki izbira in izpušča.

Pa najsi gre za pisatelja literature za odrasle, realistične proze za odraščajoče ali pisatelja sodobne pravljice za otroke.

Tendenciozno in površno pisanje medijev, ki ustvarja prostor samo za eno vrsto literature, vzpostavlja že preživete ideologije in dela prej škodo kot korist – tako pravljčni, kot tudi realistični literaturi za mlade. Če namreč govorimo o ustvarjalni svobodi, sta pri pisanju za mlade zagotovo pomembni in potrebni obe. Prenagljeno in površno tehtanje ene ali druge, kakor tudi mladih bralcev, je lahko sicer imenitna medijska senzacija, prav gotovo pa ne prinaša nobene koristi ne bralcem ne knjigam in tudi ne avtorjem. Še posebej ne slednjim, saj jih hoče na prikrit način, z roko v

mehki jahalni rokavici, usmerjati in določati, kaj in kako naj pišejo, da bodo uspešni in brani. S tem jim seveda perfidno odreka ustvarjalno svobodo.

Dobri avtorji prinašajo s seboj tudi dobro literaturo, pa naj se imenuje pravljica, roman ali kriminalka.

»Pusti peti moj'ga slavca, kakor sem mu grlo ustvaril«, je pel v svojem času že Prešeren, dandanes pa vse prepogosteje pozabljam pretresljivo resnico pričujočih stihov. Kolikor je namreč definicij umetnosti, toliko je lahko tudi pravih! – Gotovo je le to, da nobena ni dokončna! – Kot ne more biti dokončna nobena ugotovitev v zvezi z branjem in bralnimi navadami in noben priporočilni seznam knjig. – Avtorji morajo ostati samosvoji in nepredvidljivi, kot imajo pravico biti nepredvidljivi tudi mladi bralci, in kot je nepredvidljivo tudi življenje samo.

Absurdno bi bilo pričakovati, da bo vsak pubertetnik požiral samo realistično prozo za odrasčajoče; enako absurdno, da bo vsak osemletnik prebiral samo pravljice. Nekateri pubertetniki bodo s pravo radostjo segali že po literaturi za odrasle, drugi se bodo zabubili v čarobnost Tolkienovega *Gospodarja prstanov*, tretji celo v poezijo, četrti se bodo šele v puberteti utegnili nasmejati Emilovim vragolijam, peti bodo požirali kriminalke.

Ravno tako bodo nekateri osemletniki z užitkom požirali Sherlocka Holmesa, drugi *Piko Nogavičko*, tretji Andersenove pravljice, četrti pa kar realistične zgodbe, namenjene njihovim starejšim vrstnikom.

Vseeno je, če pisatelj izbere temo ali tema pisatelja – glavno je, da piše tako, kot mu je stvarnik »grlo ustvaril«.

In zagotovo bo našel tudi bralca ali bralec njega – in bo knjiga ob pravem času prišla do pravega bralca in pravi bralec do prave knjige! – Namesto priporočilnih seznamov bi morali pravzaprav uvajati neskončne sezname literature, kajti le tako bi zares spoštovali avtonomnost avtorjev, literature in tudi bralcev. Nekritično protežiranje ene ali druge zvrsti je šlo zmeraj na škodo kvalitete pisanja in branja, avtorja, literature in bralca. Ustvarjanje in branje literature sta namreč tako mnogoplastna procesa, da jima le težko določimo meje.

Izraz »polnokrvnost« torej pristoji vsaki dobri literaturi. V prid domnevi, da smemo tudi pravljico imenovati polnokrvna literatura, govori Bruno Bettelheim v svoji knjigi *Rabe čudežnega*, s podnaslovom *O pomenu pravljič*, ki se je naravnost čudežno znašla na naših policah prav ob koncu tega tisočletja. Čeprav je opremljena s precej ponesrečeno spremno besedo, bralcu, ki si je sposoben sam ustvariti svoje mnenje, ni mogoče spregledati dragocenega sporočila knjige. Bettelheim spoštljivo uvršča pravljice med karseda polnokrvno literaturo za otroke in odrasčajoče.

Virtualnost, ki nas zmeraj tesneje obkroža, nam vzbuja iluzijo, da živimo pravzaprav že v drugem osončju! A realni svet, ta tako priljubljena tema realistične proze za otroke in mladino, je danes bolj črno-bel, kot je bil kdajkoli v pravljičah. Na eni strani so tisti, ki imajo moč, na drugi tisti, ki so nemočni, na eni strani so tisti, ki odločajo, na drugi tisti, ki so od-ločeni. Med obema svetovoma pa se na srečo lahko še zmeraj raztezajo pravljice in vsaj za nekaj časa premostijo in ublažijo kruto razločitev sveta, še toliko krutejšo zaradi človekove minljivosti in končnosti.

Le v pravljičah nas čas obliva kot topel val sredi čarobnega zaliva! – Pa čeprav nam pravljice ob tem nevsiljivo odgrinjajo tudi krute strani sveta in kažejo krhko minljivost človeškega življenja, tega nenehnega pobiranja in padanja na daljci časa, kot nam jo odmerjajo skrivnostni kozmični zakoni.

Nesmiselno bi bilo govoriti o podiranju tabujev kot o edini in posebni odliki ter vrednosti samo realistične proze za odraščajoče, saj bi ji s tem naredili slabo uslugo. Nekateri najbolj razvpiti tabuji so bili namreč imenitno obdelani tako v pravljicah in pripovedkah kot tudi v realistični prozi za mlade. – Tabuji niso keglji na kegljišču, da bi jih podirali po načelu – več kegljev-tabujev, boljša literatura! – Otrok, ki se je kdaj srečal z antičnimi pripovedkami, pravljicami iz *Tisoč in ene noči*, s katerokoli od starih železnih pravljic bratov Grimm, s kitajskimi ali japonskimi pravljicami, se je hkrati srečal tudi z incestom, spolnostjo, pedofilijo, zločinom, smrtjo, itd... Seveda pač na tisti samosvoj način, kot ga ubeseduje pravljica. Kot pravi Bruno Bettelheim v knjigi *Rabe čudežnega*, pa je to način, ki je v danem trenutku najbolj potreben in tudi dostopen otroku, mladostniku ali celo odraslemu. Magičnost pravljice je prav v odgrinjanju in odstiranju tančic, ki jih zaradi specifičnega načina ubeseditve mladi bralec zmeraj na novo in drugače odstira – pač glede na svojo trenutno zrelost, dojemljivost in sposobnost.

Prav v tem se kaže neprecenljiva in neukinljiva vrednost in moč pravljic – tudi in še celo v tem kaotičnem in krutem času, v katerem se tako surovo razkazuje vsakršno drobovje, zaslinje in zaritje vseh nagnusnosti sveta in človeka, ki zaradi vseprisotnosti medijev ne prizanaša niti otrokom v najzgodnejši dobi otroštva. Če bi ukinili še pravljice, bi nastopilo tisočletje popolnega siromaštva duha!

Pravljice namreč ob vsakem ponovnem branju prinašajo na dan na novo uzrte skrivnosti: kar je bilo prej neugleden gozd alg, postane čaroben koralni greben, v pesek zakopana školjka se nepričakovano odpre in zasije z biserom.

Nič čudnega, da Bettelheim piše: »Nekateri trdijo, da pravljice ne odsevajo 'resničnega' življenja in zato niso zdrave. Tem ljudem ne pade na pamet, da se lahko 'resnica' v otrokovem življenju razlikuje od resnice odraslih. Ni jim jasno, da pravljice ne poskušajo opisovati zunanjega sveta in 'resničnosti'. Ravno tako se ne zavedajo, da noben duševno zdrav otrok ne verjame, da pravljice realistično odslikujejo svet.« Bettelheim torej posredno govori tudi o zapeljivosti in magični moči pravljic in o starševskem strahu, da bi lahko zapeljale otroke stran od realnega sveta. –

Kaj pa zapeljivost medijev, s katero se danes srečujejo že najmlajši otroci?! – Starši imajo vsekakor prav, da se dajo otroci zlahka zapeljati, toda če govorimo o zapeljevanju, so mediji veliko slajši zapeljivci, kot je hišica iz sladkorja in piškotov v Janku in Metki! – Možnosti zapeljevanja medijev so pravzaprav neizmerne: televizija, video, računalnik, internet... in ni treba čakati jeseni, da bi lahko ubral sadeže – ubereš jih lahko zdaj, ta hip, vsak hip, in znova in znova. Ukinjena je kontinuiteta časa in linearnost časa se izbriše, ko se z lahkoto in z vztrajnim ponavljanjem vzpostavlja zapeljivost virtualne resničnosti.

Človek pa kljub temu še naprej ostaja ranljivo bitje, ki ga najeda entropija časa, zato ni nič čudnega, da je stiska otrok današnje generacije zmeraj večja. Resničnosti namreč ni mogoče ukiniti s pritiskom na gumb, prav tako tega ni mogoče storiti s problemi doma in v šoli. Tudi travmatičnega odraščanja ne moreš izbrisati, kot bi izbrisal z ekrana sliko, ki ti ne ugaja.

Prav zato ostaja branje, to čudežno potovanje v času, nenadomestljivo za otroke, saj se že s samim aktom branja znova vzpostavlja kontinuiteta časa; kadar gre za pravljice, pa hkrati tudi varna in tolažljiva pripadnost in zavezanost tistemu, kar je bilo že od začetka časa in je tudi zdaj.

Ali kot pravi Bettelheim: »Pravljica je kot abecednik, iz katerega se otrok uči razbirati svojo duševnost v jeziku podob, se pravi edinem jeziku, ki ga razume, preden

doseže intelektualno zrelost. Otrok mora biti izpostavljen temu jeziku in se mora naučiti odzivati nanj, če naj postane gospodar svoje duše.»

Svet in družba, ki bi hotela namenoma ukinjati pravljice, bi hotela postati nič manj kot gospodarja otroških duš!

Zato prav gotovo ni naključje, da je Michael Ende nekoč napisal čudovito pravljico o tatovih časa in prav gotovo ni naključje, da je pisateljica J. K. Rowling napisala knjigo *Harry Potter in kamen modrosti* za današnje otroke. Prav Harry Potter, knjiga o dečku iz družine čarovnikov, zdaj podira svetovne bralne rekorde in v milijonskih nakladah preplavlja svet s staro dobro pravljico, ki jo berejo otroci, odraščajoči in odrasli!

Naj se ob koncu znova dotaknem povezanosti pravljice in poezije in tiste čudežne Bele mačice, ki se je nekega dne, ob ravno pravem času, prithotapila v dušo majhnega dekletca, da se je lok belega mostu pesnikove *Bele mačice* zalesketal kot v pesem – pravljico uročen in usločen beli hrbet časa, ki se razpenja od nas, vse tja do nedoumljive daljave brezčasia in večnosti ...

Vlado Žabot

ČAS KOT LITERARNA KATEGORIJA

V tem svojem razmišljanju o času v času se bom omejil na **ljudske pripovedke in pravljice**, ki jih glede na njihovo vkoreninjenost v domišljiji, v podzavestnem in mitičnem razumem kot primarno osnovo za razvoj pretežnega dela umetne mladinske literature. Glede na zastavljeno temo pa mislim, da so še posebej zanimive tiste pripovedke in pravljice, ki se začenjajo z »Nekoč ...« (Nekoč je živel, Nekoč pred davnimi, davnimi časi ... ipd.). **Zdi se namreč, da zanje značilen, na videz preprost časovni model omogoča zanimivo interpretativno možnost vsebinskih in sporočilnih komponent časa kot znotraj literarne kategorije.**

Če torej vzamemo to ali ono pravljico z omenjenim časovnim modelom, vidimo, da je pripovedni čas sedanji, da pripovedovalec nastopa tukaj in zdaj. Pripovedovani pravljlični dogodki so vsekakor drugje, v drugem času – in pripovedovalec služi le kot posrednik, kot prenašalec vednosti o tistem, kar se je dogajalo nekoč.

Če bi se pravljice začenjale v preteklem pripovednem času, če bi se torej začetek recimo glasil: »Nekoč, pred davnimi, davnimi časi sem pripovedoval (ali so pripovedovali), da je živel kralj ...«, bi seveda pomen pripovedovalca in sporočilnost njegove pripovedi dobila drugačen vsebinski odtenek. Vsekakor bi se povečal pomen pripovedovalca. To, da je on (ali oni) to isto zadevo pripovedoval že zdavnaj, bi seveda odpiralo več interpretativnih možnosti njegovega pomena in vloge, prav tako pa tudi njegovega odnosa do pripovedovanja in same pripovedi. Pripovedovalec bi skratka nastopil kot subjekt, ki s svojo okvirno pripovedjo, okvirno vlogo, opazno ali celo bistveno zaznamuje pomen in sporočilno vrednost pripovedovanega.

Nekaj podobnega bi čutili tudi v pripovednem prihodnjiku. Torej: »Nekoč, po mnogih, mnogih letih, bom pripovedoval (ali bodo pripovedovali), da je živel kralj ...« Tudi tak časovni okvir bi seveda opazno zaznamoval vrednost in pomen pripovedovanega.